

גבולות הארץ

גבולות ארץ הקודש הם מן הסבוכים והמורכבים, ורב הנסתר בהם על הגלוי, אך משמעות רבה להם בענייני שביעית לפרטיה. ננסה כדרכינו במדור זה לעמוד על עיקרי הדברים, ולהבהיר את ראשי הפרקים הנוגעים להלכה.

שתי קדושות נתקדשה ארץ ישראל. קדושה ראשונה בכיבוש בני ישראל כשיצאו ממצרים הנקרא "כיבוש עולי מצרים", וקדושה שנייה בכיבוש עזרא כשעלו מבבל הנקרא "כיבוש עולי בבל".

שונים שני כיבושים אלו בהלכותיהם:

מקומות שנכבשו ע"י עולי בבל יש בהם קדושת הארץ לכל עניניה והלכותיה, אך מקומות שנכבשו ע"י עולי מצרים אף שוודאי יש בהם קדושת הארץ, לא כל הלכות שביעית נוהגים בהם. ונחלקו בזה הדעות:

דעת הרמב"ם שכיבוש עולי מצרים מחייב שמירת שביעית לענין איסור עבודה וקדושת היבול, ורק איסור ספיחין אין במקומות אלו.

דעת הר"ש שבכיבוש עולי מצרים אין חובת ביעור, והסתפקו האחרונים האם כוונתו שאין כלל קדושת שביעית במקומות אלו, או שכוונתו רק לענין ביעור.

מלבד ההלכה שעומדת בספק, המציאות מסופקת ואינה ברורה כלל וכלל. גבולות הכיבוש הן של עולי מצרים והן של עולי בבל לוטים בערפל. ולמרות זיהוי כזה או אחר ע"י מחקרים וחפירות ארכיאולוגיות, אי אפשר לסמוך על דברים אלו וכדברי החזו"א: "ועדיין אין אנו בטוחים אם אפשר לסמוך על מפת הארץ, שלא דקדקו בדברי חז"ל ושמות הערים, ומקומותיהם נשתנו ויש שנמחקו זכרם ובנו על אומדנות."

ואכן המעיין בדברי החוקרים יווכח שאין מסקנות ברורות בענינים אלו, זה בונה וזה סותר. ועדות נאמנה לכך דבריו של החוקר הנודע בר דרומא שכותב: "עם כל ההצלחה המרובה של חקירת המזרח וא"י בעשרות

השנים האחרונות, אין לנו היום אלא תריסר שמות לכל היותר שנוכל לומר בבטחון שהם מכוונים לאמת, ואילו כל השאר, דהיינו תשעים ותשעה אחוז של כל הזיהויים אינם אלא השערה".

ראשית גבולות כיבוש עולי מצרים. לכאורה כיבוש זה שמצויין בתורה (פרשת מסעי), אמור להיות קל יותר לזיהוי, אך המציאות גם כאן לא מיטיבה עמנו.

הנה הגבול הדרומי מפורש בתורה שהוא בין קצה ים המלח ממזרח לבין נחל מצרים במערב, כאשר חמש נקודות ציון ביניהם. מעלה עקרבים, צנה, קדש ברנע, חצר אדר, ועצמונה.

קצה ים המלח האמור בתורה, ספק רב אם הוא קצה ים המלח המוכר לנו. די אם נתבונן בנסיגה העצומה שחלה רק בעשרות השנים האחרונות (-קילומטרים רבים!), כדי להבין שא"א לדעת מה היה קצה ים המלח לפני למעלה משלושת אלפים שנה.

נקודת הציון הבאה היא מעלה עקרבים. יש אומרים שהוא מעלה עקרבים של היום הנמצא כ-46 ק"מ דרומית מערבית לים המלח. יש אומרים שהוא אזור עקבה, בהסתמך על תרגום הרס"ג שמתרגם מעלה עקרבים - עקבה. (הגר"מ טיקוצ'ינסקי). ויש אמרים שהוא ג'בל חנזירה, הנמצא כ-30 ק"מ דרומית מזרחית לים המלח. (תבואות ארץ). מה שברור, שמיקומו המדויק של מעלה עקרבים נשאר בספק.

גם הפינה המערבית בגבול דרום עומדת בספק. התורה מציינת נחל מצרים, אך נחלקו המפרשים בזיהויו: בתרגום יונתן וכן בפ' רש"י, אב"ע ורד"ק פירשו שהוא נחל הנילוס (שגם זיהוי מקומו לא ודאי), לעומת הרס"ג, הכפתור ופרח והרדב"ז שפירשו שהוא ואדי אל עריש.

גם אם נמצא ונזהה את כל שבע נקודות הציון שמובאות בתורה כגבול דרום, עדיין אין בידינו את קו הגבול המחבר ביניהם. מלבד היותם נוטים לצפון ולדרום ואינם בקו ישר, גם הגבול שביניהם לא מסתבר שעבר בקו ישר, שהרי הגבול נקבע ע"י הכיבוש, שתלוי בתנאים טופוגרפים שונים

של הרים ובקעות, וכדברי החזו"א: "אין כאן חוט מתוח המגביל אלא כפי שאירע הדבר, ופעמים הגבול בולט ופעמים שוקע" (סי' ג לב).

נעבור לכיבוש עולי בבל. למרות שבתוספתא (ד יא) מצויינים מקומות שנכבשו ע"י עולי בבל, גם כאן הספיקות והמחלוקות בזיהוי המקומות רבים הם, ולעיתים אף בהבדלים קיצוניים של גבול דרום או גבול צפון. מלבד זאת, במשך ארבע מאות שנות בית שני נערכו כיבושים נוספים ע"י החשמונאים, המלך הורדוס, ועוד, ואין בידינו מידע ברור על זה. (ראה כס"מ שמו"י ד ח, ובמור וקציעה או"ח שו).

עם כל זאת, בגבול הדרומי יש ציון ברור בדברי הרמב"ם בהלכות קידוש החודש (יח טז), שמבאר שמתחת למעלה השלושים הוא ודאי חו"ל. לפי זה החלק הדרומי של הנגב, מאזור "יהל" בערך, הוא ודאי חו"ל, ואין בו קדושת שביעית.

לעומת הגבול הדרומי הסבוך, הגבול המזרחי ברור יותר, ויש לעמוד בו על מספר נקודות.

מערבית לנהר הירדן הוא ודאי א"י, ועל כן ננסה לעמוד על שטחים שבעבר הירדן המזרחי, שבחלקם יש קדושת שביעית בהלכות מסוימות.

ראשית יש להבחין בין החלק הדרומי של עבר הירדן - שבין נחל זרד בדרום לנחל יבוק בצפון - שהוא ארץ עמון ומואב, לבין החלק הצפוני של עבר הירדן - מצפון לנחל יבוק ועד הר חרמון - שהוא ארץ סיחון ועוג. ארץ עמון ומואב לא נכבשה ע"י עולי מצרים ואף נאסרה בכיבוש, לעומת ארץ סיחון ועוג שהובטחה לאברהם אבינו, וגם נכבשה בפועל ע"י עולי מצרים.

למרות שארץ עמון ומואב נאסרה בכיבוש כאמור, חלק ממנה הותר לאחר שסיחון כבשה, וממילא הותרה לבני ישראל כחלק מארץ סיחון, וכבשה עולי מצרים (חולין ס). חבל ארץ זה הוא בין נחל ארנון בדרום לנחל יבוק בצפון.

לסיכום, שלשה חבלי ארץ הם:

- א. ארץ עמון ומואב שלא נכבש ע"י עולי מצרים.
- ב. ארץ עמון ומואב מצפון לנחל ארנון, שנכבש ע"י סיחון, ואח"כ ע"י עו"מ.
- ג. ארץ סיחון ועוג (-רמת הגולן), שהובטח לאבותינו וגם נכבש ע"י עו"מ.

נשאר לנו לברר מה הם ההלכות הנוהגות בארצות אלו, וכמובן מה דינם לענין מצוות שביעית.

במסכת ביכורים (א י) נחלקו תנאים אם מביאים ביכורים מעבר הירדן המזרחי, ומבאר הרמב"ם שלכו"ע מדאורייתא לא מביאים, והמחלוקת היא מדרבנן.

אמנם לגבי ארץ סיחון (רמת הגולן היום) שהוא נחלת שבט מנשה, יש דעה בירושלמי שמביאים ביכורים מן התורה. ושתי סיבות לכך נתבארו במפרשים:
 א. בהבאת ביכורים אומרים "הארץ אשר נתת לי", ושבט מנשה קיבל את נחלתו ממשה, שלא כבני גד וראובן שביקשו לעצמם.
 ב. בהבאת ביכורים אומרים "אשר נשבעת לאבותינו לתת לנו", וארץ סיחון – נחלת מנשה הובטחה לאברהם, שלא כארץ עמון ומואב – נחלת בני גד וראובן, שלא הובטחה.

דעת הרמב"ם והסמ"ג שאין מביאים ביכורים מעבר הירדן מפני שאומרים בהבאתם "ארץ זבת חלב ודבש", ולכן גם ארץ סיחון ועוג אין מביאים ממנה ביכורים שאינה זבת חלב ודבש.

אמנם כל זה הוא רק לענין ביכורים, אך לגבי תרומות ומעשרות גם הרמב"ם מודה שיש חיוב בארץ סיחון בתרו"מ, כיון שלא נאמר ארץ זבת חלב ודבש, בפרשת תרו"מ בתורה.

ברור א"כ, שעבר הירדן המזרחי שנכבש ע"י עולי מצרים, יש בו קדושת א"י לענין תרו"מ, אך לענין שביעית יש מספר חלוקים:

בארץ סיחון ועוג נוהגת קדושת שביעית לדעת רוב הראשונים והפוסקים.

לגבי עמון ומואב מבואר במשנה (י"ד ד ג) ובברייתא (חגיגה ג ב) שעמון ומואב לא נכבשו ע"י עולי בבל, ולא נוהגת בהם קדושת שביעית. אך בחלק שהוא נחלת בני גד וראובן – שהיא נכבשה ע"י סיחון – כתבו הראשונים (יבמות טז) שנוהגת קדושת שביעית, ודברי הברייתא הנ"ל הם רק לגבי החלק שלא נכבש ע"י סיחון.

החזו"א מביא ראייה לכך שנחלת בני גד וראובן היא א"י לכל דבר, מדברי הגמ' (ערכין לב) שמשגלו בני גד וראובן בטלו היובלות, מטעם שאין היובל נוהג אלא בזמן שכל ישראל יושבים בארצם. גם דיני בתי ערי חומה נוהגים בנחלת בני גו"ר, מוכח ששייבת בני גד וראובן נחשבת ישיבת א"י.

לסיכום: עבר הירדן המזרחי שכולל את נחלת בני גד וראובן (מנחל ארנון וצפונה), וארץ סיחון ועוג (רמת הגולן), קדושים בקדושת שביעית, אסורים בעבודות קרקע, ופירותיהם קדושים.

בענין איסור ספיחין, לדעת הרמב"ם והראב"ד אין איסור ספיחין בעבר הירדן, אך לדעת תוס' והר"ש שביעית נוהגת בהם מן התורה, ולפי זה לכאורה יש בהם איסור ספיחין. (עיין חזו"א ג כה ובסדר השביעית ה' וצע"ג).